

ทุนทางสังคมในฐานะกระบวนการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนไทย

Social Capital as a Driving Process for Thai Community Enterprises

Received: 21 ส.ค. 2567

Revised: 24 พ.ย. 2567

Accepted: 26 พ.ย. 2567

ไพสุรงค์ ทังทอง¹, สุดารัตน์ ขุนโต², จตุรภัทร พานิช³, นภอิธร อุดมพงศ์⁴, จิรภัทร จุมปาแฝด⁵ และธันษา โรจนตรกุล⁶
Paisurang Thangthong¹, Sudarat Khunto², Jaturaphat Panich³, Nophthion Udompong⁴, Jiraphat Joompafad⁵
and Tanastha Rojanatrakul⁶

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อวิสาหกิจชุมชน โดยเน้นไปที่การเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน และศึกษากระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชน การศึกษานี้ใช้การวิเคราะห์เอกสารที่รวบรวมงานวิจัยและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม โดยเฉพาะแนวคิดจากนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายทางสังคมและการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมมีบทบาทต่อวิสาหกิจชุมชนเป็นอย่างมาก โดยทุนทางสังคมที่พบมีหลายด้าน ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ ทุนความสัมพันธ์และทุนเครือข่าย ซึ่งทุนทางสังคมแต่ละด้านมีบทบาทต่อการประกอบ สร้างพัฒนาและต่อยอดวิสาหกิจชุมชนให้ประสบความสำเร็จและสามารถดำเนินไปได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้

¹ นักศึกษาหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม อีเมล: ttownnthangthong@gmail.com

² นักศึกษาหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม อีเมล: looksun_pl@hotmail.com

³ นักศึกษาหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม อีเมล: zeeoohdgg@gmail.com

⁴ นักศึกษาหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม อีเมล: nophthion.u@psru.ac.th

⁵ นักศึกษาหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม อีเมล: 123mos.ji@gmail.com

⁶ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาจารย์สังกัดคณะสังคมศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม อีเมล: tanastha.r@psru.ac.th

¹ student, Master of Public Administration Program in Public Administration, Faculty of Social Sciences and Local Development, Pibulsongkram Rajabhat University Email: ttownnthangthong@gmail.com

² student, Master of Public Administration Program in Public Administration, Faculty of Social Sciences and Local Development, Pibulsongkram Rajabhat University Email: looksun_pl@hotmail.com

³ student, Master of Public Administration Program in Public Administration, Faculty of Social Sciences and Local Development, Pibulsongkram Rajabhat University Email: zeeoohdgg@gmail.com

⁴ student, Master of Public Administration Program in Public Administration, Faculty of Social Sciences and Local Development, Pibulsongkram Rajabhat University Email: nophthion.u@psru.ac.th

⁵ student, Master of Public Administration Program in Public Administration, Faculty of Social Sciences and Local Development, Pibulsongkram Rajabhat University Email: 123mos.ji@gmail.com

⁶ Assistant Professor Doctor, A teacher at Faculty of Social Sciences and Local Development, Pibulsongkram Rajabhat University Email: tanastha.r@psru.ac.th

จากการศึกษากระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชน พบว่า ปัจจัยที่สำคัญต่อกระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชน คือ ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นทุนทางสังคมของท้องถิ่น เป็นรากเหง้าของชุมชน โดยการใช้ทุนทางสังคมเพื่อก่อให้เกิดความได้เปรียบเชิงการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน 2) การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน และ 3) การนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ แต่อย่างไรก็ตาม การนำทุนทางสังคมไปใช้อาจเป็นการเอื้อประโยชน์ให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น การใช้ทุนทางสังคมในการหาเสียงเลือกตั้งท้องถิ่น ซึ่งอาจนำไปสู่การสร้างอิทธิพลของกลุ่มคนที่มีทุนทางสังคมมากกว่ากลุ่มอื่น

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม, กระบวนการขับเคลื่อน, วิสาหกิจชุมชน

Abstract

This article aims to presents a study of the role of social capital toward community enterprises, focusing on strengthening and developing these enterprises. This paper also examines the process of utilizing social capital in the management of community enterprises. The study employed document analysis by reviewing research and theories related to social capital, particularly concepts from scholars concerning social network building and community enterprise development.

The study revealed that social capital played a significant role in community enterprises. Various types of social capital were identified, including physical capital, cultural capital, human capital, relational capital, and network capital. Each form of social capital contributes to the establishment, development, and sustainable growth of community enterprises, leading to their success. Furthermore, the study found that the key factor in the process of utilizing social capital in the management of community enterprises was local knowledge and wisdom, which is a form of social capital in the community. The use of social capital can create a competitive advantage for community enterprises in three main aspects: 1) community participation, 2) forming enterprise community, and 3) applying local knowledge and wisdom. However, the use of social capital may also serve the interests of specific groups such as using social capital to gain support in local elections, which could lead to the influence of groups with more social capital than others.

Keywords: Social capital, Driving process, Community enterprise

บทนำ

วิสาหกิจชุมชน (Community Enterprise) มีจุดกำเนิดและความสำคัญจากแนวคิดการสร้างเศรษฐกิจพึ่งพาตนเองในชุมชน โดยนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นฐานแนวคิด เพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น โดยชุมชนสามารถดำเนินกิจกรรมผลิตสินค้า การให้บริการ หรือการอื่น ๆ เพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชน และระหว่างชุมชน การส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนโดยภาครัฐ มีจุดมุ่งหมายในการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านทั่วประเทศ โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรและผู้ประกอบการรายย่อยที่มีจำนวนกว่า 80,000 ราย การรวมตัวกันนี้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก ซึ่งช่วยกระจายรายได้ในท้องถิ่นและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศโดยรวม (สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์การค้า, 2566: ออนไลน์)

วิสาหกิจชุมชน หมายถึง กลุ่มธุรกิจหรือกิจการที่เกิดขึ้นจากความร่วมมือของชุมชน โดยมีการดำเนินงานด้านการผลิต การบริการ หรือการประกอบกิจการอื่น ๆ ภายใต้การรวมกลุ่มของบุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกัน

ในชุมชน ทั้งนี้ อาจมีการจดทะเบียนในรูปแบบนิติบุคคลหรือไม่ก็ได้ จุดมุ่งหมายหลักของวิสาหกิจชุมชน คือ การสร้างรายได้ และเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเองในระดับครัวเรือนและชุมชน โดยมีหลักการสำคัญ คือ การนำทรัพยากรที่เรียกว่า “ทุนของชุมชน” มาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสร้างสรรค์ โดย “ทุนของชุมชน” ในที่นี้ครอบคลุม ทั้งเงินทุน ทรัพยากรธรรมชาติ ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชนการบริหารจัดการทุนเหล่านี้ อย่างมีประสิทธิภาพช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สามารถพึ่งพาตนเองได้ และมีศักยภาพในการพัฒนาชุมชนในระยะยาว (สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์การค้า, 2566: ออนไลน์)

จากรายงานสถานการณ์วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (MSME) ปี 2567 นั้นเสนอข้อมูลเกี่ยวกับมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) ในปี 2566 แสดงถึงการชะลอตัวของการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยอยู่ที่ 17,921,213 ล้านบาท ขยายตัวเพียง 1.9% เทียบกับ 2.5% ในปี 2565 ขณะที่ GDP ของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (MSME) มีสัดส่วนเพิ่มขึ้นเล็กน้อยจาก 35.1% ในปี 2565 เป็น 35.2% ในปี 2566 แต่การขยายตัวของ MSME เริ่มชะลอตัวลงเช่นกัน โดยในปี 2566 มีการขยายตัว 3.6% เมื่อเทียบกับ 4.4% ในปี 2565 แม้ว่าจะยังมีการเติบโต แต่ก็มีชะลอตัวลงบ้าง ปัจจัยเหล่านี้มีผลกระทบต่อวิสาหกิจชุมชน เนื่องจากวิสาหกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม MSME และได้รับผลกระทบโดยตรงจากภาวะเศรษฐกิจที่ไม่เติบโตตามที่คาดการณ์ไว้ หรือมีแนวโน้มชะลอตัว เช่น การที่ GDP ของ MSME เพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยในปี 2566 ทำให้วิสาหกิจชุมชน ต้องเผชิญกับความท้าทายในการดำเนินธุรกิจและการขยายตัวในตลาด อาจทำให้แหล่งเงินทุนมีข้อจำกัดและการเข้าถึงสินเชื่อยากขึ้นสำหรับวิสาหกิจชุมชน โดยเฉพาะในภาวะที่ดอกเบี้ยเงินกู้ปรับตัวสูงขึ้น ทำให้วิสาหกิจชุมชนต้องพึ่งพาแหล่งทุนทางสังคมที่เข้มแข็งมากขึ้น (สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, 2567: ออนไลน์)

กระบวนการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน หรือการสนับสนุนและส่งเสริมกิจกรรมธุรกิจของชุมชนให้เจริญเติบโตขึ้น โดยให้ความสำคัญกับการสร้างรายได้และสร้างความเป็นอยู่ที่ยั่งยืนในชุมชน โดยใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเป็นรากฐาน เช่น การส่งเสริมการผลิตสินค้าหรือบริการของชุมชน การส่งเสริมการท่องเที่ยวท้องถิ่น หรือการพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชน เพื่อสร้างโอกาส ในการทำงาน และเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนในพื้นที่นั้น ๆ การขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนมีประโยชน์ในการสร้างอนาคตที่ยั่งยืน และเสริมสร้างสังคมท้องถิ่นให้มีความยั่งยืนและเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ด้วยการสร้างสมดุลในเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว การก่อเกิดทุนทางสังคมมีผลกระทบอย่างมากต่อการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนในหลายด้าน ทั้งการสร้าง ความเชื่อมโยง ในชุมชน ทุนทางสังคมช่วยสร้างเครือข่ายระหว่างสมาชิกในชุมชน ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้และทรัพยากร ซึ่งนำไปสู่การทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นในกิจกรรมต่าง ๆ ของวิสาหกิจชุมชน (Putnam, 2000) อีกทั้งยังส่งผลต่อการมีกลุ่มสนับสนุน และการมีส่วนร่วมจากชุมชนช่วยให้เกิดโครงการใหม่ ๆ ที่มุ่งเน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจ เช่น การผลิตสินค้าท้องถิ่น หรือการท่องเที่ยว ซึ่งสามารถเพิ่มรายได้ให้กับชุมชน

ความเข้าใจและการสนับสนุนทุนทางสังคมเป็นเรื่องสำคัญที่ส่งผลต่อการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทย เพราะการขาดแคลนทุนทางสังคมส่งผลให้ศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนไม่สามารถเติบโตได้อย่างเต็มที่ ดังนั้น การสร้างชุมชนที่อุดมไปด้วยทุนทางสังคมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะทุนทางสังคมสามารถช่วยขับเคลื่อนและเสริมสร้างศักยภาพให้กับผู้ประกอบการชุมชนเกิดความมั่นใจในการพัฒนาธุรกิจระยะยาว การสร้างทุนทางสังคมไม่ใช่เพียงการจัดหาทุนด้านการเงินเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงถึงความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน นอกจากนี้ ทุนทางสังคมบางอย่างที่เป็นทุนดั้งเดิม อาทิ ด้านภูมิศาสตร์และแหล่งทรัพยากร ด้านความรู้และภูมิปัญญา บางอย่างเป็นของใหม่ อาทิ ความรู้สมัยใหม่ และนวัตกรรมใหม่จากภายนอก แต่กลุ่มก็ได้นำมาผสมผสานจนเกิดการลงตัว เพื่อให้การดำเนินงาน มีประสิทธิภาพมากขึ้น เป็นกลไกไปสู่เป้าหมายที่มุ่งหวังว่า วิสาหกิจชุมชนจะเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ในการสร้างรายได้ให้กับสมาชิกในกลุ่มและคนในชุมชน จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่าทุนทางสังคม เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ

ต่อการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน (สุนิตย์ เหมนิล, 2564: 137) บทความนี้จึงมุ่งเน้นให้เห็นถึงบทบาทของทุนทางสังคม และกระบวนการนำทุนทางสังคม มาบริหารจัดการเพื่อสร้างความมั่นคงและความสำเร็จให้แก่วิสาหกิจชุมชนของไทยในระยะยาว

ขอบข่ายการนำเสนอประกอบด้วยแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับทุนทางสังคมและวิสาหกิจชุมชน เริ่มต้นด้วยการอธิบายความหมายและความสำคัญของทุนทางสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการสร้างความไว้วางใจ การเชื่อมโยงเครือข่าย และการทำงานร่วมกันระหว่างสมาชิกในสังคม อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความร่วมมือในชุมชนและการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม จากนั้นได้กล่าวถึงแนวคิดของวิสาหกิจชุมชน โดยเน้นการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและการพึ่งพาตนเองเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พร้อมเชื่อมโยงกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง ต่อมาเป็นการวิเคราะห์บทบาทของทุนทางสังคมในการสร้างความเข้มแข็งให้กับวิสาหกิจชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความไว้วางใจภายในกลุ่ม การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการเชื่อมโยง กับหน่วยงานภายนอก ส่วนสำคัญอีกประการคือกระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชน ทั้งในด้านการแลกเปลี่ยนความรู้ การพัฒนาทักษะ และการจัดการทรัพยากรให้เกิดประสิทธิภาพและยั่งยืน สุดท้ายได้สรุปความสำคัญของทุนทางสังคมในการสร้างความยั่งยืนและความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนไทย พร้อมเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ทุนทางสังคมกับการพัฒนาชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่ได้รับการศึกษามากในด้านสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ และศาสตร์ทางสังคมอื่น ๆ แนวคิดนี้ มีรากฐานมาจากการที่มนุษย์มีการเชื่อมโยงกันผ่านความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งความสัมพันธ์เหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างและพัฒนาทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อบุคคล กลุ่ม หรือชุมชน ทั้งนี้ มีนักวิชาการ นักทฤษฎีที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ทุนทางสังคม” ไว้อย่างหลากหลาย เช่น

“ทุนทางสังคม” ว่าเป็นคุณลักษณะสำคัญขององค์กรทางสังคมที่ประกอบด้วย ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norms) และเครือข่าย (Networks) ซึ่งสามารถเพิ่มประสิทธิภาพของสังคมได้ โดยการส่งเสริมและสนับสนุนความร่วมมือระหว่างกัน นอกจากนี้ ยังอธิบายถึงกระบวนการเกิดทุนทางสังคมที่เริ่มจากการที่ประชาชนมีระบบคิดและค่านิยมที่ตรงกัน โดยทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายส่งผลต่อการทำงานและการทำงานร่วมกันในหลายด้าน ดังนี้ 1) เพิ่มศักยภาพและลดต้นทุน ทุนทางสังคมช่วยเพิ่มศักยภาพในการทำงานและลดต้นทุน เมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานแบบปัจเจกชน 2) สร้างจารีตประเพณีการพึ่งพาอาศัยกันและการตอบแทนกันทำให้เกิดจารีตประเพณีที่ทำให้องค์กรชุมชนมีความแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น 3) เสริมสร้างความไว้วางใจ ความไว้วางใจระหว่างสมาชิกในเครือข่ายช่วยให้การติดต่อและการแลกเปลี่ยนข้อมูลเป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็ว 4) ใช้ประโยชน์จากความสำเร็จในอดีต การนำความสำเร็จที่เกิดขึ้นในอดีตมาสร้าง ความร่วมมือในอนาคต (Putnam, 1993: 3-16)

Pierre-Richard and Hinh (2013: 2) ได้แบ่งการศึกษาเกี่ยวกับทุนทางสังคมออกเป็นสองแนวทางหลัก ได้แก่ 1) การศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อการสร้างและพัฒนาทุนทางสังคม โดยเน้นที่เครือข่ายหรือกิจกรรมร่วมเป็นตัวชี้วัดหลักของทุนทางสังคม และ 2) การสำรวจความเชื่อมโยงระหว่างทุนทางสังคมกับด้านเศรษฐกิจ การเงิน และความหลากหลายของสถาบัน

Coleman (1988: 98) ได้อธิบายถึง ทุนทางสังคมโดยมุ่งเน้นที่หน้าที่ของทุนทางสังคม โดยสรุปว่า ทุนทางสังคมเป็นความหลากหลายของหน่วยทางสังคมที่มีองค์ประกอบหลักสองประการ คือ มิติด้านโครงสร้างสังคม และมิติด้านการกระตุ้นให้เกิดการกระทำจากทั้งบุคคลและองค์กร นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมสามารถสร้างผลผลิต และยังเปิดโอกาสในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายได้เหมือนกับทุนในรูปแบบอื่น ๆ แม้ว่าทุนทางสังคมจะมีความคล้ายคลึงกับทุนกายภาพและทุนมนุษย์ แต่ไม่สามารถทดแทนกันได้อย่างสมบูรณ์ และมักใช้ได้เฉพาะกับบางประเภทของงาน ทุนทางสังคมแตกต่างจากทุน

กายภาพและทุนมนุษย์ ตรงที่ไม่ได้เป็นคุณสมบัติส่วนบุคคล เช่น การศึกษาหรือทักษะ แต่เป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่จับต้องไม่ได้

จากความหมายของทุนทางสังคมที่ให้โดยนักวิชาการดังกล่าวข้างต้น ในภาพรวมพบว่า ทุนทางสังคม ถูกนิยามว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเสริมสร้างความร่วมมือและการทำงานร่วมกันในสังคม โดยมีบทบาทสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพและลดต้นทุน ซึ่งทั้งหมดนี้เชื่อมโยงกับแนวคิดของการสร้างสังคมที่เข้มแข็งและมีความสามารถในการดำเนินการร่วมกัน จุดร่วมของการนิยามทุนทางสังคมของนักวิชาการดังกล่าวข้างต้น 1) เน้นเรื่องความสัมพันธ์ ทั้ง Putnam และ Coleman เน้นถึงความสำคัญของความสัมพันธ์และการสร้างเครือข่ายในทุนทางสังคม 2) การส่งเสริมความร่วมมือ และความไว้วางใจระหว่างสมาชิกในสังคมเป็นส่วนสำคัญของทุนทางสังคม 3) การเพิ่มประสิทธิภาพ การใช้ทุนทางสังคม ในการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานและลดต้นทุนก็เป็นแนวคิดที่ Putnam และ Coleman มีความสอดคล้องกัน 4) Pierre-Richard & Hinh แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาและการสำรวจความเชื่อมโยงระหว่างทุนทางสังคม กับปัจจัยทางเศรษฐกิจและสถาบันซึ่งเป็นการเสริมสร้างมุมมองที่ Putnam และ Coleman ได้อธิบายไว้

พัชราภรณ์ ตาละลึกขมณี, อรณัดดา ชินศรี และธีรพร ทองปัญญา (2562: 31- 32) ได้สังเคราะห์แนวความคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม สามารถแบ่งองค์ประกอบออกเป็น 3 มิติหลัก ดังนี้

1. มิติด้านความรู้ ทุนทางสังคมในด้านนี้เป็นพื้นฐานของการสร้างและรักษาองค์ความรู้ รวมถึงภูมิปัญญาที่มีคุณค่าต่อชุมชน ความรู้เชิงลึกและการพัฒนาแนวคิดช่วยให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่และเติบโตได้ตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นทั้งการสืบทอดและการปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ให้เข้ากับยุคสมัย ทำให้เกิดผลผลิตและนวัตกรรมที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อสังคม

2. มิติด้านความสัมพันธ์ระหว่างคน ทุนทางสังคมในมิตินี้เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างบุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ ให้สามารถทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ การสร้างกลุ่มที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้น และมีพันธะต่อกัน จะทำให้เกิดความไว้วางใจและคาดหวังซึ่งกันและกัน ความร่วมมือดังกล่าวมักนำไปสู่การจัดตั้งสมาคมอาสาสมัครและเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มั่นคงเป็นการสร้าง ความเข้มแข็งในชุมชนทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม เพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายร่วมกัน

3. มิติด้านความรักและการช่วยเหลือเกื้อกูล มิติสุดท้ายของทุนทางสังคมคือความไว้วางใจที่สมาชิกในชุมชนมีต่อกัน เกิดความรู้สึกเอื้ออาทรและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การมีบรรทัดฐานความไว้วางใจช่วยลดปัญหาความขัดแย้งและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในชุมชน โดยการสร้างกลุ่มเพื่อนบ้านและการรวมตัวกันในองค์กรอาสาสมัคร ซึ่งทุนทางสังคมนี้ เพิ่มโอกาสในการบรรลุเป้าหมายของชุมชนร่วมกัน และสะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งและความร่วมมือระหว่างสมาชิก

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (อ้างถึงใน ธัญญรัตน์ ทิวถนอม, 2561: 9-11) ได้สรุปความหมายและองค์ประกอบของทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทย โดยระบุว่าองค์ประกอบหลัก 4 ประการดังต่อไปนี้ มีบทบาทและลักษณะการเชื่อมโยงที่สำคัญในการสร้างทุนทางสังคม ดังนี้

1. คน เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศ โดยต้องได้รับการพัฒนาในหลายด้าน ได้แก่ ด้านสุขภาพ เพื่อให้ร่างกายแข็งแรงและสามารถดูแลตนเองได้ ด้านจิตใจเพื่อให้มีคุณธรรม เช่น ความเอื้ออาทร ความเคารพกฎเกณฑ์ ความซื่อสัตย์ การมีจิตสำนึกสาธารณะ ด้านสติปัญญาเพื่อให้มีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพที่สนับสนุนการแข่งขันของประเทศ การรวมตัวกันและการแลกเปลี่ยนความรู้ทำให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตและสร้างประโยชน์ในวงกว้างมากยิ่งขึ้น

2. สถาบัน มีบทบาทในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชนและสังคม เพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สถาบันหลัก เช่น สถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นฐานการสร้างคุณธรรมและค่านิยมตั้งแต่แรกเกิด สถาบันศาสนาที่ช่วยเสริมสร้างศรัทธาและความสงบสุขในสังคม และสถาบันการศึกษาที่มุ่งสร้างความรู้และคุณธรรมให้แก่เด็ก และเยาวชน

3. วัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นและได้รับการยอมรับในสังคม มีความหลากหลายตามพื้นที่ รวมถึงความเชื่อ จารีตประเพณี ค่านิยม และมรดกทางประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน วัฒนธรรมช่วยเชื่อมโยงคนในสังคม ให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง และมีความภาคภูมิใจในการรักษาและพัฒนาต่อยอดเพื่อประโยชน์ของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศ

4. องค์ความรู้ ประกอบด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นศาสตร์และศิลป์ที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้น ซึ่งต้องปรับใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์เศรษฐกิจและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยให้เกิดสมดุลในการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติ ขณะที่ความรู้ใหม่ช่วยตอบสนองความต้องการของชุมชน สามารถนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้ โดยปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนเพื่อตอบสนองเป้าหมายหรือความต้องการของชุมชนได้ เช่น ความต้องการของตลาดและการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้อย่างเหมาะสม เป็นต้น

แนวคิดทางสังคมจึงถือเป็นหนึ่งในแนวคิดที่ยังคงอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อการจัดสวัสดิการชุมชนในหลายมิติ เนื่องด้วยทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่มีความเกี่ยวข้องกับการยกระดับและการกำหนดสร้างความหลากหลายให้กับการจัดสวัสดิการชุมชนที่ต้องการตอบสนองต่อสภาพปัญหาและความต้องการที่หลากหลายในแต่ละบริบทพื้นที่ หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งการจัดสวัสดิการชุมชนที่สามารถเป็นกลไกสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกในชุมชนได้จริงนั้น จะต้องดำเนินการผ่านทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง (กฤษฎา ศุภกิจไพศาล, 2566:7)

แนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชน ถือว่าเป็นแนวคิดที่มีแนวคิดใหม่ในโลกหรือในประเทศไทยแต่เป็นการเปลี่ยนกรอบแนวคิดจากเดิมนำมาประยุกต์ให้มีความสอดคล้องกับบริบทสังคม โดยหัวใจหลักของวิสาหกิจชุมชน คือ เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลักจากฐานครอบครัว รวมกลุ่มกันเป็นชุมชน สู่การสร้างเครือข่ายจากการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น และภูมิปัญญาที่มีอยู่ มาก่อตัวให้เกิดเป็นสินค้าและบริการ สำหรับประเทศไทยได้มีพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548 เป็นกฎหมายเฉพาะลำดับสูงสุดในการกำกับดูแลวิสาหกิจชุมชน และในมาตรา 3 ได้บัญญัติไว้ว่า “วิสาหกิจชุมชน” หมายความว่า “กิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการ หรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะ เป็นนิติบุคคลในรูปแบบใด หรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้ และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชน และระหว่างชุมชน...” จากความหมายข้างต้น ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2562 แต่ความหมายของวิสาหกิจชุมชนยังคงเหมือนเดิม ด้านกรมส่งเสริมการเกษตร (Department of Agricultural Extension) ซึ่งเป็นหน่วยงานสำคัญในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนกล่าวไว้ว่า วิสาหกิจชุมชน เป็นกิจการที่เกิดจากการรวมตัวกันดำเนินการของคนในชุมชน โดยอาศัยทรัพยากร แรงงาน ภูมิปัญญาและทุนในท้องถิ่น มาผลิตเป็นสินค้าหรือบริการ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนและสร้างรายได้ให้กับสมาชิกที่ร่วมกันประกอบกิจการ ส่วนการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน มีสาระสำคัญโดยสรุป คือ ต้องมีจำนวนสมาชิกไม่น้อยกว่า 7 คน (ไม่เป็นครอบครัวเดียวกัน ไม่อยู่ในทะเบียนบ้านเดียวกัน) ประกอบกิจการผลิตสินค้า เพื่อสร้างรายได้ให้ชุมชน โดยไม่ขัดต่อกฎหมาย ส่วนการจัดทะเบียนต้องยื่นจดทะเบียนที่สำนักงานเกษตรอำเภอที่วิสาหกิจชุมชนตั้งอยู่ (สุนิตย์ เหมนิล, 2564: 122-123)

พระราชบัญญัติวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 ได้ให้ความหมายของ วิสาหกิจชุมชน หมายความว่า กิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการ หรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะ เป็นนิติบุคคลในรูปแบบใดหรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชนและระหว่างชุมชน ทั้งนี้ ตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการประกาศกำหนด (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2558: ออนไลน์)

ทัศนศึกษา ส่งาโยธิน (2563: 10) ได้ให้ความหมาย วิสาหกิจชุมชน หมายถึง การผลิตสินค้า การให้บริการ หรือกิจการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยผ่านคณะบุคคล กลุ่มคนที่มีความผูกพันกัน มีวิถีชีวิตร่วมกัน และรวมตัวกันขึ้น เพื่อประกอบกิจการทั้งที่เป็นนิติบุคคลหรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างกำไรในรูปแบบทางการเงินและกำไรทางด้านสังคม โดยมีการจัดการทุนของชุมชน คือ ทรัพยากร ผลผลิต ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมและสังคมภายในชุมชน เพื่อการพึ่งตนเอง

ธิดาภรณ์ กำนันตน, มาริษา อนันทราวัน และโชติ บดีรัฐ (2563: 159-172) ได้กล่าวว่า วิสาหกิจชุมชนเป็นการรวมกลุ่มการประกอบการของชุมชนในกระบวนการทางความคิด การจัดการผลผลิตระหว่างชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาของชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งนี้ยังเป็นกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนา เพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนที่ครอบคลุมการจัดการทุกด้านให้มีระบบการจัดการ การผลิต การแปรรูป การตลาด การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดสวัสดิการชุมชนซึ่งดำเนินการโดยองค์กรชุมชน ในการวางแผนดำเนินการและประสานความร่วมมือกับภาครัฐและเอกชนให้เกิดประสิทธิภาพและยั่งยืน ยังประโยชน์ให้ชุมชนเป็นเจ้าของวิสาหกิจนั้น

วิสาหกิจชุมชน (Community Enterprise) หมายถึง กิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการ หรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นิติบุคคลในรูปแบบใด หรือไม่เป็นิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชนและระหว่างชุมชน (พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548, 2548) กล่าวโดยสรุป คือ การประกอบการเพื่อจัดการทุนของชุมชนอย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง โดยทุนของชุมชน หมายถึง เงินทุน รวมถึงทรัพยากร ผลผลิต ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคม

ลักษณะของวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนมีลักษณะที่สำคัญอยู่ 7 อย่างด้วยกัน ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชน คือ

- 1) ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินการ
- 2) ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน โดยใช้วัตถุดิบ ทรัพยากร ทุน แรงงานในชุมชนเป็นหลัก
- 3) ริเริ่มสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมของชุมชน
- 4) เป็นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานภูมิปัญญาสากล
- 5) มีการดำเนินการแบบบูรณาการ เชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ
- 6) มีกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจ
- 7) มีการพึ่งพาตนเองของครอบครัวและชุมชนเป็นเป้าหมาย (สำนักงานนโยบายและกลยุทธการค้า,

2566: ออนไลน์)

ประเภทของวิสาหกิจชุมชน

ในการแบ่งประเภทของวิสาหกิจชุมชน สามารถจำแนกได้ 2 มุมมองใหญ่ ๆ คือ แบ่งตามลักษณะการดำเนินงาน และแบ่งตามการจัดระดับและขั้นตอนการพัฒนาการประกอบการวิสาหกิจชุมชน ดังนี้

1. แบ่งตามลักษณะการดำเนินงาน มี 2 รูปแบบ ดังนี้

- 1.1 วิสาหกิจชุมชนพื้นฐาน เป็นการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในชุมชนเป็นหลัก มี 5 อย่าง คือ ข้าว อาหารสมุนไพร ของใช้และปุ๋ย ซึ่งการผลิตจะขึ้นอยู่กับขีดความสามารถของคนในชุมชนทั่วไปจะทำได้ เป็นของต้องกินต้องใช้ประจำวันเป็นการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

1.2 วิสาหกิจชุมชนก้าวหน้า เป็นวิสาหกิจชุมชนที่สามารถนำสินค้าไปจำหน่ายในตลาดใหญ่ได้ เพราะสินค้า มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว มีเอกลักษณ์ท้องถิ่นบางอย่างที่เป็นจุดเด่นหรือสินค้ามีคุณภาพดีอยู่ในระดับมาตรฐาน สามารถแข่งขันกับสินค้าอื่น ๆ ได้

2. แบ่งตามการจัดระดับ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

2.1 ระดับครอบครัว คือ วิสาหกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง เป็นการประกอบกิจการของคนในครอบครัว ซึ่งผลิตเพื่อยังชีพ คือ เพื่อกิน เพื่อใช้ภายในครอบครัว และสามารถลดการซื้อจากภายนอก

2.2 ระดับชุมชนและเครือข่าย คือ วิสาหกิจชุมชนแบบพอเพียง เป็นการประกอบกิจการโดยกลุ่มเพื่อการอุปโภคบริโภคของชุมชน ซึ่งสามารถพัฒนาให้เป็นวิสาหกิจชุมชนแบบก้าวหน้าได้

2.3 ระดับธุรกิจ คือ วิสาหกิจชุมชนแบบก้าวหน้า เป็นการประกอบกิจการที่เริ่มจากหน่วยครัวเรือนพัฒนา มาเป็นหน่วยธุรกิจ มีสินค้าที่สามารถส่งเข้าตลาดใหญ่ได้ โดยสินค้ามีคุณภาพได้มาตรฐาน ดังนั้นมี ความสามารถแข่งขัน กับสินค้าทั่วไปได้ (ธนิกันต์ ศรีจันทร์ และสัญญา เคนาภูมิ, 2565: 3-4)

แนวคิดวิสาหกิจชุมชนจึงถือเป็นแนวคิดฐานรากสู่ฐานบน ที่เน้นการพึ่งพาตนเองจากครอบครัวสู่ชุมชนแล้วสร้างเป็น เครือข่าย โดยหลักสำคัญคือการนำความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่พึ่งพากันและกันภายในชุมชนท้องถิ่น มาเป็นภูมิคุ้มกัน ในการสร้างสรรค์พลังที่เป็นประโยชน์มากกว่ามุ่งหวังเพียงกำไรอย่างเดียวและมีการสร้างเศรษฐกิจบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง โดยมี หัวใจสำคัญ คือ การใช้ทุนวัฒนธรรมแห่งภูมิปัญญาที่เกิดการหล่อหลอมมาสร้างเป็นเรื่องราวในการผลิตสินค้าและบริการ ด้วย การใช้แนวคิดสร้างสรรค์สร้างนวัตกรรมที่สามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ให้เกิดมูลค่าเพิ่มที่ชัดเจนขึ้น ผ่านความสัมพันธ์ของชุมชน เป็นการขับเคลื่อนจากปัจจัยภายในท้องถิ่นที่มีเป็นเครือข่ายสู่ระดับธุรกิจที่มีความซับซ้อนขึ้น

บทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อวิสาหกิจชุมชน

ทุนทางสังคมถือเป็นตัวแปรสำคัญในการประกอบสร้าง พัฒนา ต่อยอดและทำให้วิสาหกิจชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ อย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุนิตย์ เหมนิล (2564: 118) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมกับการประกอบสร้าง วิสาหกิจชุมชน กรณี กลุ่มประมงดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมเป็นส่วนประกอบ ที่สำคัญที่ทำให้กลุ่มประมงดอนแก้วก่อเกิดและสามารถดำรงอยู่ได้ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศิริพร เพ็งจันทร์ และ ปัทมา โมราศิลป์ (2563: 138) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมกับการจัดการท่องเที่ยวบนฐานชุมชนเชิงสร้างสรรค์ กรณีศึกษาพื้นที่ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และธรรมชาติ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบว่า ทุนทางสังคม สามารถเป็นกลไก ในการขับเคลื่อนชุมชน เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและธรรมชาติ ของอำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยการค้นหาศักยภาพและ ความสามารถของพื้นที่ ในการจัดการการท่องเที่ยวด้วยการนำทุนทางสังคมเป็นองค์ความรู้หรือต้นทุนเพื่อเพิ่ม ศักยภาพ พัฒนาและต่อยอดจากทุน ทางสังคมเดิมที่มีอยู่

โดยทุนทางสังคมมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน เนื่องจากทุนทางสังคมนั้น มีความ เกี่ยวพันกับการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยทุนทางสังคมมุ่งหวังที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมให้ดีขึ้น งานวิจัย ในต่างประเทศหลายงานได้แสดงให้เห็นว่าทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งเน้นอธิบายบทบาท ของทุนทางสังคมในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มและองค์กร ว่าพื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมของทุนทางสังคมสูง ย่อมเปิด โอกาสให้คนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น เกิดการพบปะภายในกลุ่ม การแบ่งปัน ความไว้วางใจ และการต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน อีกทั้ง ทุนทางสังคมยังเป็นส่วนสำคัญในการแก้ไขปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ เนื่องจากการมีส่วนร่วมของคนในครอบครัว ชุมชน หรือองค์กรภายใต้ความไว้วางใจ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีค่านิยมร่วมกันในสังคม จะนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกัน

ในการสร้างคุณภาพชีวิตและสังคมที่ดี เกิดเป็นพลังร่วมในการจัดการกับปัญหา ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภณิดา พวงผกา และจักร อธิลักษณ์ (2566: 357-358) ได้ศึกษาเรื่อง การปฏิบัติการของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน กลุ่มธุรกิจท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยได้ศึกษาวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว 3 แห่ง ได้แก่ 1) วิสาหกิจชุมชนโฮมสเตย์เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมบ้านเชียง 2) วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านนาต้นจัน 3) วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยววิถีชุมชนตำบลบ้านแหลม พบว่า ทุนทางสังคม มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นต้นทุนในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว โดยเฉพาะทุนทางกายภาพและทุนทางวัฒนธรรม ที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้รูปแบบของธุรกิจท่องเที่ยวมีความโดดเด่นและมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันไป นอกจากนี้ ทุนทางสังคมยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างเครือข่าย เพื่อการเติบโตของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว โดยการผลักดันความคิดไปสู่การปฏิบัติ และค่อย ๆ เติบโตไปสู่การเป็นวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว ผ่านทุนมนุษย์ ทุนความสัมพันธ์ และทุนเครือข่าย สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระปลัดประพจน์ สุภาโต, พระมหาประกาศิต สิริเมธ และ ทินกฤตพัชร รุ่งเมือง (2563: 838-839) ที่ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมกับการพัฒนาชุมชนวัดสำโรง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า การจัดการทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนที่มีเครือข่ายเข้มแข็ง เกิดจากการประสานของหลายภาคส่วนที่มุ่งช่วยเหลือกันและกันแบบไว้ใจกัน มีการจัดตั้งกิจกรรม การติดต่อสื่อสาร และการคมนาคม ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ นงนุช ศรีสุข (2563: 96) ที่ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านจิก อำเภอดอนจาน จังหวัดสระแก้ว ผลการศึกษา พบว่า ทุนทางสังคม ด้านความไว้เนื้อเชื่อใจ ด้านเครือข่าย และด้านบรรทัดฐานทางสังคมส่งผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างมีนัยสำคัญ โดยมีการวางแผนปฏิบัติงานอย่างสม่ำเสมอ ทำให้สมาชิกวิสาหกิจชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจวางแผนการพัฒนาหรือจัดกิจกรรมของวิสาหกิจชุมชน มีการกำหนดหลักเกณฑ์การดำเนินงานพัฒนาวิสาหกิจชุมชน และมีการรับผลประโยชน์จากกิจกรรมต่าง ๆ ในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน สนับสนุนให้สมาชิกมีการพัฒนาและแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ ทุนทางสังคมที่พบมีหลายด้าน และแต่ละด้านมีบทบาท ความสัมพันธ์ที่ช่วยส่งเสริมให้การก่อเกิดและดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนประสบความสำเร็จ สอดคล้องกับงานวิจัยของ (สุนิตย์ เหมนิล, 2564: 137) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมกับการประกอบสร้างวิสาหกิจชุมชน กรณี กลุ่มประมงดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี พบว่า ทุนทางสังคมมี 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านภูมิศาสตร์และแหล่งทรัพยากร 2) ด้านความสัมพันธ์ภายใน 3) ด้านความรู้และภูมิปัญญา และ 4) ด้านความสัมพันธ์กับเครือข่ายภายนอก โดยสรุปประเด็นเกี่ยวกับทุนทางสังคมแต่ละด้านได้ดังนี้ ด้านภูมิศาสตร์และแหล่งทรัพยากร ชุมชนบ้านดอนแก้ว มีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ดอน เหมือนกับเกาะลอยอยู่กลางน้ำ มีพระมหาธาตุเจดีย์ดอนแก้ว ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญคู่บ้านคู่เมืองของชาวกุมภวาปี อีกทั้งยังติดกับพื้นที่ชุ่มน้ำหนองหาน-กุมภวาปี และแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญอย่าง ทะเลบัวแดงอีกด้วย ด้านความสัมพันธ์ภายใน สมาชิกในกลุ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีการกำหนดโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ไว้อย่างชัดเจน ด้านความรู้และภูมิปัญญา สมาชิกในกลุ่มได้นำความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมจากรุ่นสู่รุ่น มาผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ เพื่อนำมาพัฒนาและปรับใช้ในการดำเนินงาน ด้านความสัมพันธ์ กับเครือข่ายภายนอกกลุ่ม มีเครือข่ายกับหน่วยงานภายนอกและได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ซึ่งจะเห็นได้ว่าวิสาหกิจชุมชนกลุ่มประมงดอนแก้ว ได้นำทุนทางสังคมเดิมที่มีอยู่ในชุมชนมาผสมผสานกับสิ่งใหม่ ต่อยอดเพื่อให้เกิดการพัฒนา ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม

กระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชน

ปัจจัยที่สำคัญต่อกระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชน คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่า เป็นพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชนและการประกอบอาชีพให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตสังคมและธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือ (Traditional Knowledge) หมายถึง องค์ความรู้ ความเชื่อ

ความสามารถ ความชัดเจนของคนในท้องถิ่นที่ได้จากการส่งเสริมประสบการณ์และการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนานหรือในช่วงระยะเวลาหนึ่ง มีการคิดค้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องและถ่ายทอดสืบต่อกันมา สำหรับใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาปรับตัวและดำรงชีวิตให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรม ให้เหมาะสมกับยุคสมัยอย่างเป็นเอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์ ของพื้นที่ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2564: 1-2) โดยภูมิปัญญาชาวบ้านสามารถ แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่มีลักษณะเป็นนามธรรม เช่น ปรัชญาในการดำเนินชีวิต คุณค่า และความหมายของสิ่งต่าง ๆ และ 2) ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม เช่น การทำมาหากิน ความรู้ในการผลิตการเกษตรและหัตถกรรม ในการนี้ ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นทุนทางสังคมที่สามารถเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ โดยการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับวิสาหกิจชุมชน และกระบวนการดังกล่าวสามารถก่อให้เกิดความได้เปรียบเชิงการแข่งขัน (Putnam, 2000: 65-78) ทุนทางสังคมที่ก่อให้เกิดความได้เปรียบเชิงการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน 2) การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน และ 3) การนำความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านมาประยุกต์ใช้ ซึ่งชุมชนสามารถนำทุนทางสังคมเหล่านี้มาสร้างความได้เปรียบเชิงการแข่งขัน ได้แก่ 1) การนำการรวมตัวเป็นเครือข่ายมาสร้างความได้เปรียบเชิงการแข่งขันด้านการบริหาร 2) การนำการมีส่วนร่วมและการรวมตัวเป็นเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมาสร้างความได้เปรียบเชิงการแข่งขันด้านการตลาด 3) การนำการมีส่วนร่วมมาสร้างความได้เปรียบเชิงการแข่งขันด้านบุคลากร และ 4) การนำความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านมาสร้างความได้เปรียบเชิงการแข่งขันด้านการผลิต ซึ่งทั้งหมดนี้ จะทำให้ลดต้นทุนต่อหน่วยการผลิตความสามารถในการผลิตเพิ่มขึ้น เกิดการใช้ทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิตร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ส.ศิริชัย นาคอุดม, ธนภฤต ยอดอุดม และเพ็ญพิศ ศรีประเสริฐ, 2563)

ทั้งนี้ การนำทุนทางสังคมไปใช้อาจเป็นการเอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น การใช้ทุนทางสังคมในการหาเสียงเลือกตั้งท้องถิ่น ซึ่งอาจนำไปสู่การสร้างอิทธิพลของกลุ่มคนที่มีทุนทางสังคมมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของ (สุทธิชัย รักจันทร์, 2566: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เอื้อให้การเมืองเข้ามามีบทบาทในกีฬาชนวัวในจังหวัดพัทลุง พบว่า นักการเมืองท้องถิ่นในจังหวัดพัทลุงเข้ามามีบทบาทในกีฬาชนวัวด้วยเหตุผลหลัก คือ ต้องการสร้างอุปถัมภ์ระหว่างเครือข่ายสังคมที่เป็นพื้นที่สังคมการเมือง โดยใช้ภาพลักษณ์ ความน่าเชื่อถือ ความมีชื่อเสียงในวงการชนวัวไปสร้างความสัมพันธ์กับทุนวัฒนธรรมที่เป็นระบบอุปถัมภ์ ทุนทางสังคมและนำไปสู่การสร้างทุนทางการเมืองในท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดผู้นำการเมืองท้องถิ่น อีกทั้งยังใช้ทุนการเมืองผสมระหว่างทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางเศรษฐกิจ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการรักษาฐานเสียงโดยอ้อมกับประชาชนจำนวนมากที่เป็นผู้มีสิทธิเลือกตั้ง

สรุปผล

ทุนทางสังคมมีบทบาทต่อวิสาหกิจชุมชนเป็นอย่างมาก โดยทุนทางสังคมที่พบมีหลายด้าน ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ ทุนความสัมพันธ์และทุนเครือข่าย ซึ่งทุนทางสังคมแต่ละด้านมีบทบาทต่อการประกอบสร้างพัฒนาและต่อยอดวิสาหกิจชุมชนให้ประสบความสำเร็จและสามารถดำเนินไปได้อย่างยั่งยืน โดยกระบวนการบริหารจัดการ ทุนทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน สามารถวางแผนการใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่เป็นตัวเชื่อมระหว่างสมาชิกและกิจกรรมในกระบวนการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน เช่น การพัฒนาทักษะและเรียนรู้เทคนิคใหม่ ๆ การสร้างสรรค์เศรษฐกิจในชุมชน การส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้านและสร้างเศรษฐกิจในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ การจัดสรรการบริหาร การใช้ทรัพยากรภายในชุมชนที่มีอยู่ในการสร้างอาชีพ และสร้างวิสาหกิจชุมชนที่มีความหลากหลาย

ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยภายนอกองค์กรที่สามารถสร้างความได้เปรียบเชิงการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชน ประกอบด้วย 1) การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญที่เกิดจากความเชื่อ หมายถึง สิ่งที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เองจากความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา โดยการนำทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มให้มีความหลากหลายและคงอัตลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น (ประภัสรา

ปราชญา และพีระพงษ์ ภักดิ์ศรี, 2564: 14-15) 2) การพัฒนาเครือข่ายเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญของวิสาหกิจชุมชน ซึ่งเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ของเครือข่ายให้มีความเข้มแข็ง โดยการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้กับสถาบันศึกษา วิสาหกิจชุมชนต้นแบบ เอกชนและภาครัฐ เพื่อให้เกิดการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนให้มีศักยภาพ รวมทั้งควรมีการสร้างเครือข่ายการตลาด เพื่อขยายช่องทางการตลาดทั้งในระดับชุมชน อำเภอ จังหวัด ระดับภูมิภาค ประเทศ (นวรรตน์ นิธิชัยอนันต์ และนภาพรรณ พัฒนฉัตรชัย, 2561: 101) และ 3) การมีส่วนร่วมของชุมชน โดยคนในชุมชนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมหาสาเหตุปัญหา ร่วมระดมทุน ให้เกียรติซึ่งกันและกัน ซึ่งการที่สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ จะทำให้สมาชิกยินดี ให้ความร่วมมือในเรื่องนั้น ๆ ด้วยความสมัครใจ และจะทำให้กิจกรรมนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อันจะนำไปสู่ความสำเร็จได้ในที่สุด (ดวงพร เลิศล้ำหวาน, 2566: 42)

การเสริมสร้างทุนทางสังคมในฐานะกระบวนการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทย จึงเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจ เพิ่มมูลค่าของธุรกิจ และสร้างความยั่งยืนให้กับธุรกิจของชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างเศรษฐกิจที่ยั่งยืนของประเทศไทย

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาทุนทางสังคมในฐานะกระบวนการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนไทย พบว่าทุนทางสังคมไม่เพียงเป็นทรัพยากรที่มีอยู่แล้วในชุมชน แต่ยังเป็นกระบวนการที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทั้งในระดับสังคมและเศรษฐกิจ การสร้างความไว้วางใจและความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชนสามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งนี้ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพของสถาบันต่าง ๆ รวมถึงการขับเคลื่อนการทำงานของวิสาหกิจชุมชน การเชื่อมโยงและความไว้วางใจในกลุ่มสมาชิกเป็นรากฐานที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

นอกจากนี้ วิสาหกิจชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรและองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ว่าจะเป็นทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางกายภาพ หรือทุนทางสังคมที่จับต้องได้ การเข้าใจมิติและบทบาทที่แตกต่างกันของทุนเหล่านี้ ช่วยให้วิสาหกิจชุมชนสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามบริบทที่เหมาะสม ทุนทางสังคมยังช่วยเสริมสร้างความได้เปรียบในการแข่งขันในระดับตลาด โดยการสร้างเครือข่ายและความสัมพันธ์ที่ดีกับองค์กรภายนอกหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสใหม่ ๆ ในการขยายธุรกิจ นวัตกรรมและความช่วยเหลือทางการเงิน

ดังนั้น การทำความเข้าใจบทบาทของทุนทางสังคมในมิติต่าง ๆ การจัดการอย่างเป็นระบบ และการบริหารจัดการทุนทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญที่ไม่ควรมองข้าม และการวางแผนอย่างเป็นระบบเพื่อให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและบริหารจัดการทรัพยากรในวิสาหกิจชุมชนจะช่วยสร้างความเข้มแข็งในองค์กร รวมถึงสร้างความมั่นคงในระยะยาวให้กับชุมชน

เอกสารอ้างอิง

กรมส่งเสริมการเกษตร. (2564). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานส่งเสริมการเกษตร*. นนทบุรี: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2558). *พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548*. สืบค้นเมื่อ 9 ตุลาคม 2567, จาก https://www.moac.go.th/law_agri-preview-391991791824

- กฤษฎา ศุภกิจไพศาล. (2566). กระบวนทัศน์การจัดสวัสดิการชุมชนภายใต้แนวคิดทุนทางสังคมในเชิงอุดมคติ. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 31(1), 1-46.
- ดวงพร เลิศลำหวาน. (2566). *ทุนทางสังคมกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนของกลุ่มแม่บ้านเกษตรสตรี จังหวัดชลบุรี*. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการจัดการปกครอง. ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ทักษณา ส่งาโยธิน. (2563). *การพัฒนาศักยภาพวิสาหกิจชุมชนกลุ่มจังหวัดภาคใต้ชายแดนเพื่อยกระดับความสามารถในการแข่งขัน*. โครงการวิจัยที่ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย และนวัตกรรม งบประมาณเงินอุดหนุนการวิจัยจากเงินรายได้วิทยาลัยพาณิชยศาสตร์. ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ธัญญรัตน์ ทิวถนอม. (2561). *ทุนทางสังคมของคณาจารย์โรงเรียนนายร้อยตำรวจ*. นครปฐม: โรงเรียนนายร้อยตำรวจ.
- ธิชาภรณ์ กำนันตน, มาริษา อนันทราวัน และโชติ บดีรัฐ. (2563). PLC ชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพสู่การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนอย่างยั่งยืน. *Journal of Modern Learning Development*, 5(4), 159-172.
- ธนิกานต์ ศรีจันทร์ และสัญญา เคนาภูมิ. (2565). การพึ่งตนเองของวิสาหกิจชุมชน. *วารสารสหวิทยาการเพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์*, 12(2), 1-16.
- นงนุช ศรีสุข. (2563). *ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านจิก อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว*. *วารสารสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ*, 17(2), 78-100.
- นวรรตน์ นิธิชัยอนันต์ และนภาพรณ พัฒนฉัตรชัย. (2561). การพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนชายแดนไทย-กัมพูชา: กลุ่มวิสาหกิจชุมชนโรงสีข้าวบ้านโจรก. *วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย*, 13(46), 101-111.
- ประภัสรา ปราชญา และพีระพงศ์ ภัคศิริ. (2564). *แนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนให้ยั่งยืนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนบ้านคลองสำโรง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร*. การศึกษาอิสระ รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พัชราภรณ์ ตาละลักษณ์, อรนต์ดา ชินศรี และธีราพร ทองปัญญา. (2562) *ทุนทางสังคมกับการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น สกูลช่างเมืองเพชรของเยาวชนกลุ่มลูกหว้าจังหวัดเพชรบุรี*. *วารสารพัฒนาสังคม*, 21(2), 28-44.
- พระปลัดประพจน์ สุภาโกโต, พระมหาประกาศิต สิริเมโธ และทินกฤตพัชร รุ่งเมือง. (2563). *ทุนทางสังคมกับการพัฒนาชุมชนวัดสำโรง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม*. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(3), 828-840.
- ศิริพร เพ็งจันทร์และปติดา โมราศิลป์. (2563). *ทุนทางสังคมกับการจัดการท่องเที่ยวบนฐานชุมชนเชิงสร้างสรรค์ กรณีศึกษาพื้นที่เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและธรรมชาติ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. การวิจัยจากกองทุนวิจัยวิทยาเขตสุราษฎร์ธานี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สำนักงานนโยบายและกลยุทธการค้า. (2566). *การพัฒนาศักยภาพวิสาหกิจชุมชนเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานราก*. สืบค้นเมื่อ 8 ตุลาคม 2567, จาก <https://tps.go.th/document/2404-0000000003>
- สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม. (2567). *รายงานสถานการณ์วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ประจำปี 2567*. สืบค้นเมื่อ 12 ตุลาคม 2567, จาก <https://shorturl.asia/jleXL>
- สุทธิชัย รักจันทร์. (2566). *เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เอื้อให้นักการเมืองเข้ามามีบทบาทในกีฬาชนวัวในจังหวัดพัทลุง*. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, 2566, 153-154.
- สุนิตย์ เหมนิล. (2564). *ทุนทางสังคมกับการประกอบสร้างวิสาหกิจชุมชน กรณี กลุ่มประมงดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี*. *วารสารพัฒนาสังคม*, 23(1), 118-142.
- สุภณิดา พวงผกา และฉักร ธิติลักษณ์. (2566). การปฏิบัติการของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน กลุ่มธุรกิจท่องเที่ยวโดยชุมชน. *วารสารศิลปศาสตร์และอุตสาหกรรมบริการ*, 6(2), 345-365.

ส.ศิริชัย นาคอุดม, ธนกฤต ยอดอุดม และเพ็ญพิศ ศรีประเสริฐ. (2563). ทูนทางสังคม: ความได้เปรียบเชิงการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชน. *วารสารนักบริหาร*, 40(1), 115-124.

Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement), 95-120.

Pierre-Richard, A. and Hinh, T. D. (2013) Social Capital, Product Imitation and Growth with Learning Externalities. Policy Research Working Paper 6607.

Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.

Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.